

Tanja Ignjatović¹
Univerzitet u Beogradu²
Fakultet političkih nauka

UDK
364.63-027.553(497.11)
343.62-055.2(497.11)
316.344.23-055.2(497.11)

PROBLEM SIROMAŠTVA I SOCIJALNE ISKLJUČENOSTI ZA ŽENE SA ISKUSTVOM NASILJA U PARTNERSKOM ODNOSU³

APSTRAKT Žene koje su izložene nasilju u partnerskom odnosu, a posebno kada donesu odluku da iz njega izađu, postaju u većoj meri zavisne od socijalne i materijalne pomoći. Čineći taj korak, one su u visokom riziku od siromaštva i socijalne isključenosti. Analize potvrđuju da ekonomska kriza i smanjenja u javnoj potrošnji evropskih država imaju znatno veće posledice po žene. Takođe, uz pogoršanje položaja na tržištu rada, one su angažovane u ublažavanju negativnih posledica (re) privatizacije brige o drugima, što uslovljava vraćanje na tradicionalne uloge polova. Analiza situacije u Srbiji pokazuje iste trendove. Zakonska i strateška regulativa u nedovoljnoj meri prepoznaje žene i marginalizovane grupe žena kao subjekte prava, a nedostaje i koherentan okvir za njenu primenu i praćenje efekata primene. Integracija i povezivanje usluga iz različitih sektora (socijalna zaštita, obrazovanje, zapošljavanje, stanovanje, zdravlje) trebalo bi da pruži odgovor na složene potrebe siromašnih i socijalno isključenih žena, kao i žrtava nasilja. Ostaje pitanje da li ove „društvene popravke“ doprinose rešavanju problema i temeljnoj promeni u društveno-ekonomskom sistemu ili (samo) lakšem podnošenju siromaštva.

Ključne reči: žene, žrtve nasilja, siromaštvo, socijalna isključenost, socijalne usluge, tranzicija

UVOD

Žene koje su (bile) izložene nasilju u porodičnom kontekstu daleko su češće korisnice socijalne i materijalne pomoći i u znatno su većem

1 E-mail: tanjaign@eunet.rs

2 Autorka je doktorandkinja na Univerzitetu u Beogradu.

3 U radu su korišćeni rezultati istraživanja koje je Autonomni ženski centar AŽC sproveo u okviru projekta „Ka socijalnoj koheziji – uticaj na politike socijalnog uključivanja za višestruko marginalizovane grupe žena, žrtve nasilja u porodici”, koji je finansirala Evropska unija.

riziku od siromaštva i socijalne isključenosti. Brojni uzroci siromaštva mogu međusobno da utiču i ograničavaju pristup žena resursima i postojećim mogućnostima. Nasilje, u interakciji sa drugim faktorima, uslovljava njihovu marginalizaciju i isključenje u različitim oblastima: učešću na tržištu rada, primanjima, obrazovanju, porodičnoj i socijalnoj „mreži”, posjedovanju vlastitog prostora za život i slobodnim aktivnostima (Lybecker Jensen and Nielsen 2005). Za mnoge žene odluka da izađu iz nasilne veze i započnu život kao samohrane majke nosi vrlo visok rizik od siromaštva (Klein 2009; Ignjatović i Pešić 2012). Istovremeno, iako je nasilje u porodici zajedničko mnogim ženama koje primaju socijalnu pomoć i u vezi je sa (ne)zaposlenošću, žrtve retko dobijaju socijalne usluge i pomoć socijalnih službi ukoliko se radi o nasilju (Ignjatović 2011), tek nekih 0,5–3% (Lindhorst et al. 2008). Podaci iz naših službi socijalne zaštite pokazuju da identifikovane žrtve nasilja u porodici čine tek oko 1,5% od ukupnog broja korisnika/ca socijalnih usluga u Srbiji (RZSZ 2012). U tom smislu, cilj rada je aktualizacija i intenziviranje problema siromaštva i marginalizacije samohranih majki koje imaju iskustvo nasilja u partnerskim odnosima u svetlu ekonomske krize, sa pravno-socijalnog aspekta, a u kontekstu evropskih prilika, našeg zakonodavstva i inicijativa ka lokalnim uslovima, zakonskim odrednicama i praksama u vezi sa pravom i socijalnim uslugama.

EKONOMSKA KRIZA I SMANJENJA U JAVNOJ POTROŠNJI – UTICAJ NA PRAVA ŽENA U EVROPI

Recesija koja je zahvatila Evropu 2008. godine i smanjenja u javnoj potrošnji članica Evropske unije (EU) imaju veliki uticaj na društvene grupe koje nemaju moć da oblikuju političke i ekonomske odluke – žene, decu i stare osobe. Istovremeno, žene sa pogoršanjem sopstvenog položaja na tržištu rada znatno više trpe negativni uticaj smanjenja javnih usluga i povlastica. To, s jedne strane, utiče na ekonomsku nezavisnost i na povećanje siromaštva žena, a s druge strane, na njihovo veće angažovanje u ublažavanju negativnih posledica (re)privatizacije brige o drugima, što uslovljava vraćanje na tradicionalne rodne uloge. Smanjenje javnih usluga, zbog zatvaranja javnih ustanova ili rasta troškova za brigu o deci, starim i bolesnim članovima domaćinstva, kao i smanjenje obima zdravstvenih i obrazovnih usluga u javnom sektoru, prenosi odgovornost za te usluge sa društva na domaćinstva, odnosno na žene. Usluge

brige o deci od posebnog su značaja za samohrane majke i porodice u kojima su oba roditelja zaposlena, što ženama ograničava mogućnost traženja zaposlenja, a potvrđuje se kroz rast nezaposlenosti žena koje imaju decu u odnosu na one koje ih nemaju, i porast zaposlenosti žena sa nepunim radnim vremenom. Uštede u plaćanju majčinskog i roditeljskog odsustva (smanjenje davanja na 65%), smanjenje dužine odsustva, pooštreni uslovi za uzimanje odsustva zbog nege bolesne dece ili članova porodice, ekonomski više pogađaju žene, jer one koriste ove javne usluge više nego muškarci (EWL 2012, 14–15).

Smanjenje izdvajanja za dečji dodatak, socijalnu pomoć, dotirano stanovanje i dodatak za nezaposlenost utiče na smanjenje ukupnih primanja žena. To ugrožava njihovu nezavisnost, jer im ova socijalna davanja predstavljaju važan izvor primanja. Smanjena penzionera prava, „zamrzavanje” penzija i nov način obračunavanja penzija (kao proseka svih primanja, umesto onih finalnih), isto tako, više pogađa žene, jer one imaju manje radnog staža i više rada sa nepotpunim radnim vremenom. Nagli porast PDV najviše pogađa siromašne i utiče da hrana i troškovi domaćinstva postanu glavni deo potrošnje. U oblasti zdravstvene zaštite smanjuje se javni sektor (i usmerava na privatni), ali i broj zaposlenih, što utiče na kvalitet usluga. Iako su statistički podaci u ovoj oblasti oskudni, proračuni ukazuju da će žene platiti više od 70% kumulativnih efekata restrikcija u javnoj potrošnji, a da će najveći gubitnici biti porodice sa decom i samohrani roditelji (većinom majke), jednočlana penzionerska domaćinstva, kao i žene iz osetljivih društvenih grupa, migrantkinje i žene izložene nasilju u porodici (EWL 2012, 17–20).

Recesija je pogoršala položaj žena i uticala na povećanje nasilja u porodici u većini evropskih država. Zbog nedostatka sigurnosti i finansijskih resursa, žene su odlagale preduzimanje koraka ka izlasku iz nasilja i ćutale o situaciji u porodici (Bugarska). Iako je nasilja bilo i pre recesije, ono je posle 2008. godine postalo učestalije i agresivnije, a nasilni muškarci su koristili gubitak posla i smanjenje primanja kao izgovor za svoje nasilno ponašanje (Irska, Slovačka). Porastao je broj žena koje su tražile privremeni smeštaj u ženskim skloništimama i u njima su ostajale duže nego u periodu pre 2008. godine (Holandija, Slovačka) (Oxfam and EWL 2010, 20–1). Istovremeno, recesija je uticala da usluge za žrtve nasilja u porodici budu značajno smanjene: u Velikoj Britaniji finansiranje usluga je smanjeno za 31% u 2011/12. godini, u Španiji i Grčkoj

su dramatično smanjena davanja za prihvatilišta za žene žrtve nasilja, dok u Belgiji postoji tendencija da se smanji i sasvim ukine finansiranje Centra za podršku silovanim ženama (EWL 2012, 18). U mnogim evropskim državama kriza je izgovor za prestanak finansiranja ili drastično smanjenje finansiranja usluga za žene koje su izložene nasilju, što predstavlja ozbiljnu pretnju pravima žena i rodnoj ravnopravnosti, proklamovanim u dokumentima Evropske unije.

SIROMAŠTVO I SOCIJALNA ISKLJUČENOST U SRBIJI – UTICAJ NA SOCIJALNU PODRŠKU ZA ŽENE KOJE SU IZLOŽENE NASILJU

Ekonomska situacija u Srbiji, delimično i kao posledica globalne ekonomske krize, uticala je na pogoršanje položaja najsiromašnijih i na povećanje broja korisnika usluga centara za socijalni rad. Najčešće evidentirano obeležje korisnika, preko 50%, jeste finansijsko siromaštvo. Način vođenja evidencije u centrima za socijalni rad ne omogućava sagledavanje veza između različitih obeležja korisnika, na primer, između finansijskog siromaštva i nasilja u porodici. Jedna od mera obezbeđivanja garantovanog minimalnog dohotka, novčana socijalna pomoć, po visini iznosa ispod je linije apsolutnog siromaštva, te za osobe bez drugih prihoda nije dovoljna za zadovoljavanje osnovnih životnih potreba. Iz budžeta se za ove potrebe izdvaja tek 0,15% BDP-a, a nedovoljan je i obuhvat korisnika. U celini, izdaci Republike Srbije u ovoj oblasti niži su nego u starim i novim zemljama članicama EU (Vlada RS 2011, 172–174). Činjenica da je porodica (a ne pojedinac) korisnik novčane socijalne pomoći može da ima različite posledice, posebno po žene i druge članove domaćinstva sa manje moći.

Dečji dodatak, kao instrument podrške siromašnim porodicama sa decom, koji se isplaćuje za prvih četvoro dece, u 2010. godini koristilo je 227.160 porodica, odnosno 435.679 dece. Usklađen iznos dečjeg dodatka za maj 2012. godine bio je (samo) 2.280 dinara, a iznos uvećanog dečijeg dodatka 2.965 dinara. Godišnji izdaci iz budžeta za ove namene su niski i iznose svega 0,3% BDP-a, znatno niže nego u zemljama EU (ibid., 145–146).

Kapaciteti za predškolsko obrazovanje i vaspitanje u Srbiji, i pored povećanog broja objekata, nisu dovoljni. Prosečan obuhvat dece predškolskim vaspitanjem i obrazovanjem je tek 38,8%, što je značajno niže od proseka za EU. Deca iz siromašnih domaćinstava su mnogo manje uključena u

predškolski program (16%), kao i romska deca, deca iz udaljenih i neurbanih naselja i iz nerazvijenih regija Srbije, što ima značajne negativne posledice po opšti razvoj. Istovremeno, neke urbane sredine, zbog manjka kapaciteta ustanova, formiraju liste čekanja stvarajući tako problem zaposlenim roditeljima. Procenat obuhvaćene dece čiji je samo jedan roditelj zaposlen čini 29%, a od toga su samo 5% deca samohranih roditelja (ibid.). Kako teret brige o predškolskoj deci nije jednako podeljen između roditelja, pritisak na majke je značajno veći, i reflektuje se ne samo na njene mogućnosti za rad i napredovanje, već i na njenu nezavisnost i fizičke i emotivne resurse.

Usluge dnevnog boravka za decu i mlade sa teškoćama u razvoju i za odrasle i stare, iako se poslednjih godina razvijaju, nedovoljne su i neravnomerno prisutne. Socijalna uključenost osoba sa invaliditetom je izrazito niska, čemu doprinosi finansijsko siromaštvo, nepristupačno okruženje, predrasude, ali i nedovoljan broj usluga u zajednici (ibid.). To, takođe, stvara nejednak pritisak na roditelje, odnosno partnere, kada je u pitanju briga o nemoćnim članovima porodice.

Bez obzira na jednakost pred zakonom, u domenu roditeljstva i porodičnog života u Srbiji nije postignuta stvarna ravnopravnost između žena i muškaraca kada su u pitanju obaveze koje roditelji imaju prema deci. To se najviše ogleda u nejednakom učešću žena i muškaraca u aktivnostima oko brige o deci, starim i nemoćnim članovima porodice: pravo odsustva radi nege novorođenog deteta na godišnjem nivou koristi prosečno oko 33.000 žena i tek 10–15 muškaraca, očeva novorođene dece⁴; od svih zaposlenih lica u 2010. godini, 77% žena je izostalo sa posla barem mesec dana zbog brige o najmlađem detetu, dok je 63% žena radilo skraćeno radno vreme zbog nedostupnosti usluge čuvanje dece (RZS 2011a); od ukupnog broja neaktivnih lica koja u 2010. godini nisu tražila posao, 97% žena i tek 3% muškaraca to nisu činili zbog brige o deci ili o odraslim i starim članovima porodice (RZS 2011b).

Za mnoge žene koje imaju decu, odluka da napuste nasilnog partnera podrazumeva preuzimanje uloge samohrane majke, što često vodi gubitku

4 Podatak Autonomnog ženskog centra (dobijen u telefonskom razgovoru sa načelnikom Sektora za brigu o porodici i socijalnu zaštitu Ministarstva rada i socijalne politike, 9. 2. 2012).

finansijske sigurnosti i suočavanju sa nerešenim stambenim pitanjem. Situaciju otežava nedostatak dostupnih usluga brige o deci, čime se sprečava puno učešće samohranih majki na tržištu rada. Nedostatak vrtića/jaslica, naročito za decu ispod tri godine starosti, nefleksibilna organizacije rada u ovim ustanovama, nedostatak noćne smene, uz nefleksibilno tržište rada, otežava ženama mogućnost pronalaženja posla i angažovanja u poslovima koji zahtevaju noćni rad, rad u smenama, prekovremeni rad i rad vikendom. Uz druge faktore, nezaposlenost, nesigurna zaposlenost, zaposlenost u tradicionalno ženskim i slabo plaćenim poslovima, zdravstveni problemi, nizak obrazovni nivo, odvajanje od partnera i razvod braka predstavljaju ozbiljan rizik za siromaštvo, koji pokreće niz složenih međuodnosa (Ignjatović i Pešić 2012, 42–43). Istovremeno, veliki broj očeva, ne samo onih koji su bili nasilni prema partnerkama, ne pokazuje spremnost za ostvarivanje roditeljske obaveze davanja izdržavanja. Samohrani roditelji, a to su u više od 75% majke, često nisu u mogućnosti da ostvare zakonsko pravo na izdržavanje dece (kao ni pravo na sopstveno izdržavanje). Zbog nepostojanja sistema praćenja celokupnog postupka, prisutni su različiti načini izbegavanja ispunjavanja ove obaveze, od promene prebivališta/boravišta, do neprijavljivanja zaposlenja, prijavljivanja minimalnih primanja, prikrivanja dodatne zarade i slično. S druge strane, ostvarivanje ovog prava zahteva pokretanje sudskih postupaka, koji ženu dodatno iscrpljuju i osiromašuju, a ne garantuju efekte (ibid., 43–44). Procenjuje se da ovo pravo u celosti ne ostvaruje čak 85% dece.⁵ Statistike pokazuju da je broj krivičnih prijava za krivično delo nedavanja izdržavanja u stalnom porastu (Republički zavod za statistiku 2011a⁶), ali je kaznena politika neefikasna.

ISKUSTVA ŽENA KOJE SU PREŽIVELE NASILJE U VEZI S BRIGOM O DECI I SOCIJALNOM PODRŠKOM

Autonomni ženski centar u saradnji sa ženskim organizacijama iz Srbije⁷ sproveo je kvalitativno istraživanje u kojem je učestvovala 81 žena sa iskustvom

5 Videti Blic 2012.

6 Podaci preuzeti sa sajta Republičkog zavoda za statistiku (jul 2012).

7 Istraživanje je sprovedeno od jula do novembra 2011. godine, u tri regiona u Srbiji: zapadna Srbija (Užice, Novi Pazar, Tutin), južna Srbija (Vranje, Leskovac, Vlasotince) i Vojvodina (Novi Sad, Novi Bečej i Sombor).

nasilja. S obzirom na to da one istovremeno pripadaju i marginalizovanim grupama društva, dobijen je uvid u višestruke probleme sa kojima se susreću žene žrtve nasilja. Većina ispitanica bila je nižeg obrazovnog nivoa, slabih profesionalnih kvalifikacija i trenutno bez stalnog zaposlenja, odnosno bez stabilnih finansija (neke su bile zaposlene, pa su iz različitih razloga ostale bez posla, neke su penzionisane, ili nikada nisu bile u radnom odnosu). Gotove sve su u stalnoj potrazi za bilo kakvim poslom (najčešće sezonskim), ali su im se uglavnom nudili slabo plaćeni i nesigurni poslovi (Pavlović Babić i Kuzmanov 2011, 4–6).

Za ove žene materinstvo i briga o deci predstavljaju definišući faktor njihovog identiteta koji utiče na samopoštovanje i kreiranje slike o sebi, kao i na donošenje važnih životnih odluka. Uzrast dece i potreba neposredne brige o njima, uz ekonomske faktore, značajno utiču na odluku žene o ostajanju u nasilnoj vezi, a tome doprinosi i prisustvo stava da je za razvoj deteta bolje ako odrasta uz oba roditelja. U slučaju da deca ne trpe direktno nasilje, majke se obično ne odlučuju na razdvajanje od nasilnog partnera, a neretko se dešava da deca posreduju između roditelja pokušavajući da održe bračnu zajednicu. Ukoliko su deca direktne žrtve nasilja, žive u strahu od oca i izbegavaju kontakte s njim, to postaje motivišući faktor za razdvajanje od nasilnog partnera (ibid., 8).

Briga o deci je otežana i izostankom neophodne podrške u odgajanju dece. Žene se snalaze tako što se starija deca brinu o mlađoj, a nekada su deca prepuštena i sama sebi dok je majka na poslu. Podrška se uglavnom dobija od ženine primarne porodice, koja pomaže dosledno i nesebično, na različite načine. Međutim, postoje i porodice koje zbog patrijarhalnih nazora otežavaju situaciju izlaska žene iz nasilja savetujući joj da ostane u nasilnoj vezi. Nerešeno pitanje brige o deci predstavlja najveću prepreku pri zapošljavanju ovih žena. Budući da je roditeljstvo opterećeno nepovoljnim materijalnim i stambenim okolnostima, kvalitet života je na niskom nivou, što utiče na zdravlje žena i dece. Žene čija deca imaju (hronične) zdravstvene probleme, često se usled nerazumevanja institucija i/ili nedovoljne podrške iz okruženja, osećaju odbačeno i prepuštene su same sebi (ibid.).

Pitanje brige o deci tesno je povezano sa ostvarivanjem prava na izdržavanje, njegovim iznosom i redovnom naplatom. I kada žene ostvare pravo na

izdržavanje sudskim putem, očevi uglavnom ne ispunjavaju ovu obavezu zbog sporosti rada sudova i neefikasnosti prinudne naplate alimentacije. Kako su očevi iz ove populacije često nezaposleni i bez stalnih prihoda, u društvu je prisutan stav da oni nemaju odakle da plate alimentaciju, ali žene naglašavaju da muškarci, kada dobiju rešenje da se deca poveravaju na brigu i vaspitanje majci, smatraju da više nisu roditelji (ibid., 10).

ZAKONI I STRATEGIJE U VEZI S PRAVIMA I SOCIJALNOM ZAŠTITOM ŽENA I DECE U SRBIJI

U cilju boljeg razumevanja, ali i uticanja na zakonodavnu i stratešku politiku u Republici Srbiji, Autonomni ženski centar preduzeo je sveobuhvatnu analizu postojećeg zakonodavnog i strateškog okvira sa aspekta prava žena. Ova analiza je ukazala na dva ključna problema: (1) nedovoljno prepoznavanje žena, odnosno ranjivih grupa žena, kao subjekata prava i (2) odsustvo koherentnog okvira za primenu i izveštavanje o primeni zakona i strateških dokumenata (Sekulović 2011, 4). Ovde će biti prikazana rešenja u okviru ključnih zakona i strateških dokumenata, relevantnih za izabranu temu.

Porodični zakon (2005) prepoznaje žene kao subjekte prava, kao i posebnu grupu žena, majke. Prema Zakonu, roditelji su u obavezi da izdržavaju svoje dete, te da se staraju o njegovom razvoju i obrazovanju. Problem predstavlja primena odredbi koje se odnose na ispunjavanje zakonske obaveze davanja izdržavanja, kako bivšim supružnicima, tako i deci, jer se ne predviđa mogućnost naplate izdržavanja posredstvom institucije koja bi nadgledala izvršavanje ove obaveze. Porodični zakon zabranjuje nasilje u porodici i svim članovima porodice priznaje pravo na zaštitu, reguliše mere porodičnopravne zaštite i uslove pod kojima se one određuju (Sekulović 2011, 9–12), ali se veoma retko primenjuje u odnosu na broj identifikovanih žrtava nasilja. Na primer, u 2011. godini u svim centrima za socijalni rad u Srbiji evidentirano je 8.481 žrtava nasilja u 3.772 porodice, a centri su po službenoj dužnosti pokrenuli postupak za izricanje mere zaštite od nasilja u porodici samo u 294 slučaja. Iste godine izrečeno je samo 787 mera zaštite od nasilja u porodici⁸ (RZSZ 2012, 58).

8 Na osnovu ovog podatka ne može se izvesti zaključak o broju postupaka i broju lica koja su tim merama zaštićena, jer jedna osoba može da traži i dobije istovremeno više mera zaštite.

Zakon o finansijskoj podršci porodici sa decom (2009) ne prepoznaje žene kao subjekte prava, međutim kao takve prepoznaje posebnu grupu žena, majke, kao i kategorije roditelja, samohranih roditelja i materijalno ugroženih porodica. Zakon propisuje prava na finansijsku podršku porodici sa decom: naknadu zarade za vreme porodijskog odsustva, odsustva sa rada radi nege deteta i odsustva radi posebne nege deteta, roditeljski dodatak, dečiji dodatak, naknadu troškova boravka u predškolskoj ustanovi za decu bez roditeljskog staranja i za decu sa smetnjama u razvoju i regresiranje troškova boravka u predškolskoj ustanovi dece iz materijalno ugroženih porodica. Postoji potreba da se preispita pravo na dečji dodatak, pre svega, u vezi sa niskim nominalnim iznosima po korisniku, kao i njegovim efektima u zaštiti najsiromašnijih kategorija korisnika (Sekulović 2011, 7–9).

Zakon o socijalnoj zaštiti (2011) prepoznaje kao subjekte prava žene, odnosno ranjive grupe žena, trudnice, ali i žrtve nasilja i žrtve trgovine ljudima, kao i kategoriju jednoroditeljske porodice u kojima su žene dominantno zastupljene. Pojedinaac koji je nesposoban za rad, odnosno porodica čiji su svi članovi nesposobni za rad i jednoroditeljska porodica imaju pravo na uvećanu novčanu socijalnu pomoć. Očekuje se da će ovaj zakon podstaći razvoj vaninstitucionalne zaštite (Sekulović 2011, 5–6). Takođe, njime su povećane naknade za najsiromašnije građane/ke, ali se za sada pokazala kao sporna primena odredbe kojom se svi korisnici prava na novčanu socijalnu pomoć (u prvom redu oni najugroženiji i neuki, kojima pravna pomoć nije dostupna – deca, Romi, osobe sa invaliditetom) upućuju da podnose tužbe za srodničko izdržavanje, čak i u situacijama kada je dužnik izdržavanja, takođe, korisnik novčane socijalne pomoći, nezaposlen ili nepoznatog prebivališta. Ovom odredbom, ne samo da se najsiromašnijim građanima/kama nameće dodatna obaveza, već se i sudovi zatrpavaju predmetima čiji su ishodi neizvesni.

Za pitanja brige o deci od značaja su i zakoni koji se odnose na vaspitanje i obrazovanje. *Zakon o predškolskom vaspitanju i obrazovanju* (2010) ne prepoznaje žene, odnosno ranjive grupe žena kao subjekte prava, već obuhvatnu kategoriju roditelji. Za žene, posebno iz marginalizovanih grupa, od posebnog značaja su članovi koji se odnose na upis deteta, finansiranje i radno vreme predškolske ustanove. Mali ukupni obuhvat dece organizovanim predškolskim vaspitanjem i obrazovanjem, kao i nepovoljna struktura korisnika ovih usluga,

dodatno opterećuje žene/majke. *Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja* (2003) ne prepoznaje žene, odnosno marginalizovane grupe žena, kao subjekte prava, već opet samo obuhvatnu kategoriju roditelji. Ovim Zakonom obezbeđeni su preduslovi za nesegregirano uključivanje dece u obrazovanje, kontinuirano školovanje i zabranjuje se diskriminacija u obrazovnim ustanovama, ali se ne rešava pitanje podrške roditeljima kroz fleksibilne oblike dnevnog boravka mlađe školske dece i pomoć u razvoju i učenju za decu zaposlenih i samohranih roditelja ili decu iz depriviranih socijalnih sredina (Sekulović 2011, 15, 42–43).

Iako veći broj strateških dokumenata donetih od strane Vlade Republike Srbije usmerava mere i aktivnosti u oblasti socijalne zaštite, mere u cilju postizanja rodne ravnopravnosti i zaštite od nasilja u porodici, uključujući i marginalizovane društvene grupe – Rome/Romkinje, stare, osobe sa invaliditetom, njihova ključna slabost je nedostatak razvijenih akcionih planova i redovnog izveštavanja o primeni ovih mera, nepostojanje merljivih indikatora postignutih efekata, nejasno određene nadležnosti institucija i nedovoljna budžetska sredstva za realizaciju planiranog. Projektno sprovođenje aktivnosti, nepostojanje mehanizama koordinacije, posebno za multisektorske strategije i nedostatak kontinuiteta u izvršenju, otežava praćenje rezultata i učenje iz iskustva.

Za oblast socijalne zaštite od velikog značaja je politika lokalnih samouprava, koje su nadležne za uređenje prava i usluga. Međutim, lokalna vlast pokazuje nespремnost, nerazumevanje složenosti problema i niz propusta u preuzimanju ove odgovornosti. Procena socijalnih potreba je neadekvatna, s obzirom na to da je često bazirana samo na potrebama korisnika/ca usluga centra za socijalni rad, što isključuje sve potencijalne korisničke grupe u zajednici koje ostaju nevidljive za ove ustanove. Iako procena socijalnih potreba u lokalnim strateškim planovima može da bude bolja, često su zbog učešća većeg broja aktera rešenja predviđena ovim dokumentom kontradiktorna ili bez predviđenog budžeta za implementaciju mera. Lokalne odluke o socijalnoj zaštiti još uvek nisu usaglašene sa Zakonom o socijalnoj zaštiti u svim lokalnim samoupravama. Za žrtve nasilja u porodičnom kontekstu najčešće se kao potrebne identifikuju usluge prihvatilišta/skloništa, savetovališta i mobilni timovi, koje se uglavnom i finansiraju na lokalnom

nivou, a koje gotovo isključivo pružaju centri za socijalni rad, uglavnom bez za to odgovarajuće obučenog kadra. Ženske organizacije kao pružaoci usluga u ovoj oblasti ostaju potpuno neprepoznate od strane lokalne samouprave, iako imaju višegodišnje iskustvo. Takođe, nema ni dovoljno inovativnih usluga u ovoj oblasti (Jovanović 2013, 24–25). Pozitivan primer predstavlja *Odluka o pravima i uslugama socijalne zaštite grada Beograda* (2012), koja prepoznaje žene prema kojima je izvršeno nasilje u porodici kao subjekte prava. Novinu u ovom dokumentu predstavlja proširenje prava na stalnu novčanu pomoć na sve žene koje su preživele nasilje (a nalaze se u ekonomskoj potrebi), kao i proširenje korisničke grupe koja može ostvariti uslugu socijalnog stanovanja u zaštićenim uslovima i na žene prema kojima je izvršeno nasilje u porodici.

Navedeni podaci ukazuju na nužnost da se u našoj sredini dođe do sveobuhvatnog sagledavanja težine životne svakodnevice žena koje su (bile) izložene nasilju i koje su samohrani roditelji, kao i do „normalizacije” aranžmana življenja koji uključuju jednog roditelja i dete, odnosno do razvijanja usluga i službi koje bi doprinele olakšavanju njihovog funkcionisanja na dnevnoj osnovi (Polovina 2011, 204).

POLITIKA EVROPSKE UNIJE – UTICAJ NA ZAKONSKA I STRATEŠKA DOKUMENTA U SRBIJI

Sprečavanje svih oblika rodno zasnovanog nasilja, uključujući štetne običaje i tradicionalne prakse, deo su evropske politike koju potvrđuje nova *Konvencija za suzbijanje i borbu protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici*, usvojena aprila 2011., kao prvi pravno obavezujući dokument u Evropi. Takođe, *Evropska platforma za borbu protiv siromaštva i socijalne isključenosti*, iako glavnu odgovornost za postizanje ciljeva locira na zemlje članice, uključuje i objedinjene napore i instrumente na nivou EU: različite mere u čitavom spektru javnih politika, veće i uspješnije korišćenje fondova EU, promovisanje socijalnih inovacija zasnovanih na podacima, rad kroz partnerstva i iskorišćavanje potencijala socijalne ekonomije i poboljšanje koordinacije javnih politika između zemalja članica. Dokument prepoznaje značaj potrebe integracije između socijalnih politika i politika borbe protiv diskriminacije, koje treba da imaju ključnu ulogu u rešavanju posebnih vidova siromaštva rasprostranjenog među višestruko diskriminisanim grupama stanovnika,

kao što su migranti/kinje, Romi/Romkinje, osobe sa invaliditetom, osobe u situaciji beskućništva, ali i žene, stari, mladi, deca (Evropska komisija 2010).

Evropski ženski lobi u manifestu⁹ *Ženska socio-ekonomska prava i rodna jednakost kroz perspektivu životnog ciklusa*, pozivajući se na rodno osetljiv pristup tokom celog životnog ciklusa u svim političkim i ekonomskim odlukama koje oblikuju evropsku budućnost, u sferi ekonomske i socijalne politike, traži ravnopravnost između žena i muškaraca u okviru održivog sveobuhvatnog razvoja, definisanog *Strategijom EU 2020*, uključujući nove načine vrednovanja „ekonomije brige/nege”. Imajući u vidu da je potreba društva za brigom/negom zavisnih članova društva u stalnom porastu, u dokumentu se navodi da se taj rad, plaćeni ili neplaćeni, formalni ili neformalni, mora preispitati, tako da investicije u ovom sektoru odražavaju osnovne ekonomske i socijalne doprinose koje on donosi društvu. Istovremeno, rad u vezi sa brigom/negom zavisnih članova društva/porodice mora se definisati kroz jednak doprinos žena i muškaraca kao njihova zajednička društvena odgovornost. Plaćeno materinsko, očinsko, roditeljsko i starateljsko odsustvo, vraćanje na isti posao/radno mesto posle porođaja, kao i kontinuirano obrazovanje žena (i muškaraca), omogućavaju da se izbegnu ekonomski gubici kasnije u životu (nedovoljne penzije), koji sada uglavnom pogađaju žene. Naglašava se da je potrebno proveriti „strategiju fleksigurnosti”, koja može imati dugoročne negativne efekte i koju je potrebno redizajnirati na tržištu rada.

Zahtev *Evropskog ženskog lobija* je da vlade ispituju uticaj recesije i smanjenja javne potrošnje, kao i promene tokom vremena, kako bi odgovori planova i politika za oporavak uzeli u obzir činjenicu da siromaštvo i socijalna isključenost imaju različiti uticaj na žene i muškarce, s obzirom na njihove različite položaje, uloge i odgovornosti. Uticaj siromaštva ima višestruke i kumulativne efekte na žene iz marginalizovanih društvenih grupa, što im onemogućava da bez organizovane podrške države reše vitalna životna pitanja. To, istovremeno, reprodukuje siromaštvo na sledeće generacije. Pokazuje se da vladine politike prioritete stavljaju na mere i investicije u

9 Na svojoj godišnjoj konferenciji maja 2012., u evropskoj godini aktivnog staranja i solidarnosti između generacija.

sektorima u kojima su dominantno zastupljeni muškarci, a nedovoljno se bave sektorima u kojima dominiraju žene, zbog čega je nužno da se definišu i prate rodno-specifični indikatori. Postojeći indikatori siromaštva treba da omoguće praćenje razlika između žena i muškaraca, jer se primanja i potrošnja ne distribuiraju jednako u domaćinstvu, tako da položaj žena može da bude potcenjen. Potrebno je da vlade imaju svest o tome da redukcija plaćanja u javnom sektoru ima disproporcionalno veći uticaj na žene, ne samo zato što su one pretežno zaposlene u tom sektoru, već i zato što više koriste usluge javnog sektora i više zavise od njih. Pristup rodnog budžetiranja trebalo bi da osigura da neplaćene aktivnosti u reproduktivnoj ekonomiji budu prepoznate. Zaključuje se da je neophodno osigurati učešće žena i njihovih organizacija u odlučivanju, u procesu dizajniranja, sprovođenja i praćenja stimulativnih paketa i drugih mera za pomoć i oporavak od recesije i siromaštva. Sve te mere treba da uključe izgradnju rezilijentnosti žena koje doživljavaju siromaštvo da se nose sa svakodnevnim stresovima, kao što je upravljanje uštedama za dnevnu nabavku namirnica, ili na duži rok, kao što je gubitak ranije dostupnih usluga zbog smanjenja javne potrošnje. Žene traže uspostavljanje rodno osetljivih univerzalnih standarda socijalne zaštite, što bi uključivalo i kvalitetno obrazovanje i zdravstvenu zaštitu, sigurna primanja, bolji pristup uslugama, nove usluge za brigu o deci, koje ne prepoznaju samo „brojeve i troškove”, već i „kvalitet brige/nege”, što bi vodilo ka smanjenju siromaštva i socijalne isključenosti (Oxfam and EWL 2010, 6–7).

Kada je u pitanju zaštita žena od nasilja, naglašava se potreba da se preduzmu sve neophodne mere da se iskorene sve forme nasilja prema ženama, kao i da se uspostavi tekuće i sistematsko praćenje efekata zakonskih i strateških mera, posebno u odnosu na višestruko osetljive grupe žena. Javne usluge moraju bolje da podrže žene sa iskustvom nasilja, što uključuje odgovarajuće resurse i obučene pružaoce usluga. Traži se, takođe, razvijanje evropskog akcionog plana protiv nasilja prema ženama, sa specifičnim fondom, koji bi prepoznavao specifičnu ulogu ženskih organizacija civilnog društva koje pružaju podršku žrtvama nasilja (Oxfam and EWL 2010, 21).

Ključna strateška dokumenta Republike Srbije uključuju neke od preporuka i mera evropskih strategija, ali je njihova koordinacija i implementacija nedovoljna i neefikasna. Postojeće mere u Srbiji ne stimulišu na dovoljan

način učešće muškaraca/očeva u porodičnim obavezama. Fleksibilni modeli rada, često pominjani kao rešenje za žene, iako olakšavaju usklađivanje porodičnih obaveza sa obavezama rada, mogu da imaju nepovoljne dugoročne efekte na zaposlenost, zaradu, napredovanje u karijeri i penzije, ostvarivanje radnih i socijalnih prava, te je nužno istražiti rešenja koja ne idu na štetu žena. Visokokvalitetne i dostupne usluge nege (brige o deci, starim i bolesnim članovima porodice), javne usluge obrazovanja dece i dodatne brige o školskoj deci, kao i efikasno ispunjavanje obaveza izdržavanja od strane očeva, ključne su mere u poboljšavanju položaja žena.

Prikazani podaci ukazuju na nužnost nastojanja da se u Srbiji ostvare preporuke za unapređenje politike u oblasti brige o deci i socijalne podrške za žene, specifično za žene koje su (bile) izložene nasilju u partnerskom odnosu i u porodičnom kontekstu, kao i za žene iz višestruko marginalizovanih društvenih grupa. Potrebno je preispitati sve sporne odredbe koje korisnicima socijalne pomoći i usluga socijalne zaštite otežavaju pristup i ostvarivanje prava, ali je nužno tražiti i nova rešenja za bolju zaštitu siromašnih. Postojanje institucija koje bi nadgledale izvršenje utvrđene obaveze davanja izdržavanja omogućilo bi lakše ostvarivanje ovih prava u neefikasnom pravosudnom sistemu koji je karakterističan za Srbiju. Istovremeno, potrebno je dopuniti lokalne odluke o pravima i uslugama socijalne zaštite proširenim pravima za žene (i njihovu decu) prema kojima je izvršeno nasilje u porodici. Usluge u oblasti socijalne zaštite (i javne nabavke istih) trebalo bi da ispunjavaju i zahteve socijalne prirode, odnosno da sadrže posebne uslove u pogledu izvršenja ugovora koji omogućavaju da njihovi pružaoci takođe potiču iz socijalno ugroženih grupa (Ignjatović i Pešić 2012, 124–125).

Integracija i povezivanje usluga iz različitih sektora (socijalna zaštita, obrazovanje, zdravlje, zapošljavanje i rad, stanovanje) treba da postane jedan od ključnih zadataka da bi se odgovorilo na složene potrebe siromašnih i socijalno isključenih žena. Potrebno je bolje ciljati usluge predškolskog vaspitanja kako bi se značajno povećao obuhvat dece samohranih roditelja i dece iz siromašnih porodica, što uključuje i decu žena koje su (bile) izložene nasilju. Bilo bi važno obezbediti šire uvođenje fakultativnih oblika dnevnog boravka u školama za decu mlađu od 12 godina, kako bi se roditeljima, a posebno majkama, olakšala briga o deci dok rade. Nužno je da škole pruže

mnogo više podrške za razvoj i podučavanje dece, posebno za decu koja dolaze iz socijalno depriviranih grupa ili porodica koje se suočavaju sa krizama, uključujući i decu koja su izložena/svedoče nasilju prema majkama. Isto tako, nužno je podsticati razvoj vaninstitucionalne zaštite za starija lica, osobe sa invaliditetom i decu sa smetnjama u razvoju, kako bi se oslobodili resursi žena za rad i sticanje prihoda (ibid.).

UMESTO ZAKLJUČKA: MOGU LI „DRUŠTVENE POPRAVKE” DA REŠE PROBLEM SIROMAŠTVA I SOCIJALNE ISKLJUČENOSTI ŽENA

Svedoci smo da ekonomska kriza i tranzicija postaju izgovor za repatrijarhalizaciju društva i vraćanje žena u privatnu sferu, što na najdirektniji način ugrožava njihova socio-ekonomska prava i umanjuje ljudska prava, uključujući pravo na život slobodan od nasilja. Kao što ističe Lilijana Burcar, profesorka Univerziteta u Ljubljani i aktivistkinja koja se u svom istraživačko-teorijskom radu bavi feminističkom, postkolonijalnom i neokolonijalnom teorijom i rodним studijama, diktat globalnog kapitala prebacuje troškove društvene reprodukcije na specifično oblikovanu grupu ljudi, koja je konstruisana na takav način da se njihov rad percipira kao nerad. U tom kontekstu, različite forme eksploatacije žena se tretiraju kao izolovani slučajevi i nasumične pojave, a fokus se stavlja na pojedinačne mere ili usluge koje ublažavaju patnje žena, ali se ne preispituje sistem koji gura žene u te pozicije i koji ih pretvara u robu. Privatizacijom i komercijalizacijom sistema socijalne brige, koji bi trebalo da bude javno dostupna i javno finansirana usluga, troškovi se prebacuju u privatnu sferu ili na specifične, za to namenjene grupe ljudi. Dalekosežna posledica privatizacije javnih usluga je pogoršanje uslova rada na radnom mestu i smanjenje radnih i socijalnih prava žena, jer su one u najvećem procentu zaposlene u ovom sektoru. Socijalne mere i usluge koje predlaže država, a često sprovode i ženske nevladine organizacije, predstavljaju „hitne društvene popravke” koje u najboljem slučaju mogu da umanje siromaštvo, ali ne mogu da ga reše. Umesto preispitivanja i pružanja otpora takvom stanju, na taj način se održava *status quo*. Stoga, zaključuje Burcar, borba za ženska prava neće biti ostvarena bez temeljne promene u društveno-ekonomskom sistemu koji proizvodi određene identitete drugorazrednosti kako bi se opravdali lanci eksploatacije (Grozđanić 2013).

LITERATURA

- Blic. 2012. „Problemi sa naplatom potraživanja po osnovu prava na izdržavanje.” *Blic*, 14. maj. <http://www.pravniportal.rs/index.php?id=3451&cat=159>
- European Women's Lobby. 2012. *The Price of Austerity – The Impact on Women's Rights and Gender Equality in Europe*. Brussels: European Women's Lobby. <http://www.womenlobby.org/spip.php?article4257>
- Evropska komisija. 2010. *Evropska platforma za borbu protiv siromaštva i socijalne isključenosti: Evropski okvir za socijalnu i teritorijalnu koheziju*, SEC(2010) 1564 final. Evropska komisija. <http://www.inkluzija.gov.rs/>
- EWL Manifesto. 2012. *Women's Socio-Economic Rights and Gender Equality from a Life-cycle Perspective*. Brussels: European Women's Lobby. <http://www.womenlobby.org/spip.php?article3545>
- Grozdanić, Dragan. 2013. „Feminizam se sustavno ometa NGO-izacijom.” *Novosti* 682, 13. januar. <http://www.novosti.com/2013/01/feminizam-se-sustavno-ometa-ngo-izacijom/>
- Ignjatović, Tanja. 2011. *Nasilje prema ženama u intimnom partnerskom odnosu: model koordiniranog odgovora zajednice*. Beograd: Rekonstrukcija ženski fond.
- Ignjatović, Tanja, i Danijela Pešić. 2012. *Rizici od siromaštva za žene sa iskustvom nasilja*. Beograd: Autonomni ženski centar.
- Jovanović, Nataša. 2013. *Inicijativa za praćenje socijalne politike – Praćenje mera socijalne politike sa stanovišta ciljne grupe žena*. Beograd: Autonomni ženski centar.
- Klein, Sabine, ed. 2009. *The Poverty Risks of Women Affected by Violence and Their Children – Report on the Socioeconomic Situation in Austria*. Vienna: WAVE – Women against violence Europe.
- Lindhorst, Taryn, Marcia Meyers, and Erin Casey. 2008. „Screening for Domestic Violence in Public Welfare Offices: An Analysis of Case Manager and Client Interactions.” *Violence Against Women* 14(1): 5–28.
- Lybecker Jensen, Vibeke, and Sissel Lea Nielsen. 2005. *When Violence Happens Every Day – A Study of Male Violence against Women in Intimate Relationships*. Copenhagen: The Danish Centre for Research on Social Vulnerability and LOKK.
- Oxfam International and European Women's Lobby EWL. 2010. *Women's Poverty and Social Exclusion in the European Union at a Time of Recession – An Invisible Crisis? A GenderWorks paper*. Brussels: Oxfam and EWL.

<http://policy-practice.oxfam.org.uk/publications/an-invisible-crisis-womens-poverty-and-social-exclusion-in-the-european-union-a-111957>

Pavlović Babić, Dragica, i Dobrinka Kuzmanović. 2011. *Ka socijalnoj koheziji – uticaj na politike socijalnog uključivanja za višestruko marginalizovane grupe žena i žrtve nasilja – Izveštaj sa fokus-grupnih i individualnih intervjuja*. Beograd: Autonomni ženski centar i Institut za psihologiju. http://socijalna-kohezija.womenngo.org.rs/images/pdf/sr/Kvalitativno_istrazivanje_-_Srbija.pdf

Polovina, Nada. 2011. *Porodica u sistemskom okruženju*. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.

Republički zavod za socijalnu zaštitu. 2012. *Izveštaj o radu centara za socijalni rad u Srbiji u 2011. godini*. Beograd: RZSZ.

Republički zavod za statistiku. 2011a. *Anketa o radnoj snazi*. Beograd, RZS.

Republički zavod za statistiku. 2011b. *Žene i muškarci u Republici Srbiji 2011*. Beograd: RZS.

Savet Evrope. 2011. *Konvencija o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici*. Savet Evrope. <http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/convention-violence/texts/Convention%20210%20Serbian.pdf>

Sekulović, Ivan. 2011. *Analiza zakonodavstva Republike Srbije sa aspekta prava žena – Ka socijalnoj koheziji – uticaj na politike socijalnog uključivanja za višestruko marginalizovane grupe žena i žrtve nasilja*. Beograd: Autonomni ženski centar. http://socijalna-kohezija.womenngo.org.rs/images/pdf/sr/Analiza_rodne_dimenzije_propisa_-_Srbija.pdf

Vlada Republike Srbije. 2011. *Prvi nacionalni izveštaj o socijalnom uključivanju i smanjenju siromaštva u Republici Srbiji*. Beograd: Vlada Republike Srbije.

Primljeno: 3.02.2013.

Prihvaćeno: 23.04.2013.

The Problem of Poverty and Social Exclusion of Women Who Have Experienced Violence in Partner Relationship

TANJA IGNJATOVIĆ

University of Belgrade
Faculty of Political Sciences

Summary: Women exposed to violence in intimate partner relationships, especially when they decide to break out of them, become more dependent on social and financial assistance. Loss of financial security, grappling with housing issues, lack of accessible childcare services and their inflexible organization of work, hamper the prospects of finding employment and working in shifts, at night, overtime or at week-end. Job insecurity or unemployment, doing traditionally female and low paid jobs, working part-time, coupled with low education levels or possible health problems are merely some of the risk factors of poverty and social exclusion, which set into motion a series of complex interrelationships. Analyses confirm that the economic crisis and cuts in public spending in European countries have a disproportionate impact on women. In addition to a worsening position in the labor market, they are engaged in mitigating the negative consequences of the (re) privatization of caregiving, which entails the return to traditional gender roles. The crisis is a pretext for the drastic shrinking of financial social services, posing a serious threat to a wide range of women's rights. The analysis of the situation in Serbia reveals the same trends. The legislative and strategic regulations insufficiently recognize women and marginalized groups of women as holders of rights; moreover, there is no coherent framework for their implementation and monitoring. A comprehensive understanding of the everyday life hardships of single parent women exposed to violence is imperative. Integrating and interconnecting the services of different sectors (social protection, education, employment, housing, health) should provide a response to the complex needs of the poor and socially excluded women, and of women victims of violence. The question remains whether these „social remedies” are conducive to solutions, fundamental changes in the socio-economic system, or (merely) to alleviating the burden of poverty.

Key words: women, victims of violence, poverty, social exclusion, social services, social change